

3. Крылов А. Н. Мои воспоминания. - Степан Карлович Джевецкий (<http://flot.com/publications/books/shelf/memories/10.htm>).
4. Подводные лодки С. К. Джевецкого (http://www.deepstorm.ru/DeepStorm.files/under_1917/djevic/201.htm).
5. Stefan K. Drzewiecki (<http://www.ctie.monash.edu.au/hargrave/drzewiecki.html>).
6. 1 рубль. Подводные силы (<http://www.ru-coin.ru/index.php/2006/717-submarine-forces.html>).

Андрій Шевчук
**ВІННИЦЬКИЙ ТА БРАЦЛАВСЬКИЙ ПОВІТОВІ
 МЕЖОВІ СУДИ (1814-1840): ПРОБЛЕМИ
 ФОРМУВАННЯ СУДДІВСЬКОГО КОРПУСУ**

Наприкінці XVIII ст. Правобережна Україна була включена до складу Російської імперії, що мало наслідком зміни в багатьох сферах життя, передусім в адміністративному апараті та судочинстві. Після смерті Катерини II новий імператор Павло I змінив вектор політики, взявши курс на централізацію та бюрократизацію. Гостро потребуючи підтримки у проведенні своїх заходів, він розпочав пошуки компромісу з місцевими елітами новоприєднаних територій. Одним із факторів забезпечення лояльності польської шляхти стало повернення дії Литовського статуту та відновлення польської системи судочинства. Разом з тим, відродження річпосполитівської судової традиції не означало безумовного повернення до старих часів - верховна влада через різноманітні механізми (Волинський надвірний суд (1798-1801), головні суди (1797-1831)) контролювала діяльність повітових і підкоморських судів та магістратів.

У 1814 р. на прохання місцевого дворянства у Подільській губернії було створено систему повітових межових судів, яка складалася з двох частин: суд першої інстанції та суд апеляційний. До суду першої інстанції входили обраний за жеребом межовий суддя, арбітри від сторін та канцелярські службовці. До складу

апеляційної установи обиралися від 15 до 21 судді на чолі з головою терміном на три роки. Більшість суддів не бажали служити, тому спостерігався «кадровий голод». Всі судді та службовці були дворянами

Російська влада не лише не втручалася у відносини поміщиків з кріпосними селянами, але й зберегла існуючу систему поземельних відносин. Центральне місце належало підкоморським судам, які безпосередньо займалися розмежуванням маєтностей. Проте цей процес, як правило, тривав роками та десятиріччями та мав складну процедуру апеляції. У нагороду за лояльність еліти Подільської губернії Олександр I модернізував систему земельних судів, які отримували назву межових. Проте чи насправді влада відмовлялася від контролю за складом суду та ходом справ, чи контролювала всі процеси? Відповідь на це питання дає розгляд проблеми формування суддівського корпусу Вінницького та Брацлавського повітових межових судів.

Процес створення та діяльності межових судів у Віленській, Гродненській, Мінській та Подільській губерніях не знайшов відображення в історіографії. Пояснити це можна поганим збереженням відповідних архівних фондів і фактом, що дослідження перебуває на межі історії та юриспруденції. З іншого боку, процес межовання земель у Росії досліджувався Ф. Некрасовим [1], М. Рулевим [2], Г. Смірновим та С. Смірновим [3]. Аналіз цих праць дозволяє прийти до висновку про абсолютну відмінність процесу межовання в інших регіонах порівняно з чотирма Західними губерніями. До підготовки межових кадрів у Росії в XIX - на початку XX ст. звертається А. Лобанова [4], яка виділяє землемірні курси, школи межових топографів (згодом училища) та Костянтинівський межовий інститут.

Метою даної наукової розвідки є дослідження проблеми формування суддівського корпусу Вінницького та Брацлавського повітових межових судів.

Вирішення проблеми розмежування земель приватних власників та казенних володінь у приєднаних від Речі Посполитої Західних губерніях було розпочате

Павлом І. За Штатами на 1797 р. було створено в Київській, Малоросійській, Мінській, Білоруській, Волинській та Подільській губерніях підкоморські суди [5, с. 396]. Його наступник Олександр І, відомий своєю прихильністю до польської еліти, продовжив зміни у врегулюванні земельних відносин. На прохання місцевого дворянства 6 жовтня 1810 р. було затверджене «Положення для розмежування Литовсько-Віленської губернії» [6, с. 377-379]. У кожному повіті створювався межовий суд з двох частин: суд першої інстанції (дослівна назва. - авт.) та суд апеляційний. Перший розбирав межові справи безпосередньо на місці та межував маєтки. Другий - розглядав, насамперед, усі справи, які надходили по апеляції з суду першої інстанції; відряджав суддів для припинення самоуправства та розорення по невирішеним справам; поновлював межі чи перевіряв межові знаки на прохання обох сторін; вирішував справи за скаргами на зловживання та самоуправство членів межового суду першої інстанції, які судилися за Литовським статутом [6, с. 379, 381].

Дію «Положення про розмежування...» вже в 1811 р. було поширено на Гродненську губернію [6, с. 667-668], в 1812 р. - на Мінську [7, с. 198-200]. Останньою стала Подільська губернія, де межові суди були започатковані 26 січня 1814 р. [7, с. 737-740]. Очевидно, лише у 1813 р. за ініціативи подільського губернського маршала М. Грохольський дворянство висловило побажання про поширення його дії на губернію. Разом з тим, ще у 1810 р. до губернії надійшов двомовний російсько-польський текст «Положення про розмежування...» 1810 р. [8, арк. 1-13 зв.], який залишився на той момент без розгляду.

Наступним кроком у розвитку межового судочинства стало створення у 1815 р. за ініціативи губернського маршала та депутатів від дворянства Гродненського губернського апеляційного нормального суду [9, с. 380]. За аналогічними правилами у 1816 р. було утворено Мінський [9, с. 445], Віленський [9, с. 1018] та 22 грудня 1818 р. Подільський губернський

апеляційний нормальний суд [у документах зустрічається інша назва - Подільський губернський апеляційний межовий суд. - авт.] [10, с. 646]. Вищою судовою інстанцією був Сенат, який розглядав по ревізії всі справи, за якими від казни відсуджувалася будь-яка власність [11, с. 66-67].

Функціонування межових судів у Західних губерніях у зв'язку з відміною дії Литовського статуту та сеймових конституцій і поширенням російських цивільних законів було припинено 24 червня 1840 р. [12, с. 443—445].

Межові суди склалися з виборного керівного елемента та призначуваних канцелярських службовців. Російська влада запровадила оригінальний спосіб комплектування межових судів у повітах. Спочатку до складу *повітового апеляційного суду* обиралися на три роки, залежно від кількості населення та площі повіту, від 15 до 21 межових суддів на чолі з головою, який набрав найбільше балів. Далі до *суду першої інстанції* входили обраний за жеребом один з межових суддів, арбітри від сторін та призначені апеляційним судом канцелярські службовці - регенти чи секретарі та коморники. Одночасно заборонялося родичам сторін процесу бути межовим суддею та брати участь у розгляді апеляції. Законодавець обмежив коло осіб, які могли займати посаду, не лише належністю до дворянської корпорації, але і рядом цензів: професійним (рекомендувалося обирати осіб, які мали досвід виборної служби), майновим (орендарі казенних маєтків, які платили 100 руб. квартової податі; пожиттєві власники маєтків, які несли податі різного роду до 50 руб. та володіючі маєтками по заставі в 50 тис. руб., які за два роки до цього були дійсно заставлені) та віковим цензом (поміщики та їх сини, навіть не відділені, віком від 23 років). До участі у виборах не допускали дворян, які не володіли маєтком за рік до виборів або помістя було виставлено на конкурс, були фігурантами кримінального злочину або мали явні пороки. Якщо межовий суддя помирав або втрачав посаду, то

обиралися тимчасові судді в присутності повітових чиновників та маршалів [6, с. 378-379].

Дворянські вибори супроводжувалися постійними гучними скандалами. На перших виборах до межових установ у 1814 р. кам'янець-подільський військовий губернатор О. Бахметьев скаржився до міністерства юстиції, що ще до початку виборів в одних повітах були невірні складені дворянські книги (затверджені в. о. губернатора віце-губернатором С. Павловським) та на посади обиралися дворяни, які не відповідали майновому цензу. У відповідь цивільний подільський губернатор граф К. Сен-Прі виправдовувався, що на всіх виборах були порушення, особливо пов'язані з власністю та дворянськими книгами, а губернське правління не могло навести ладу [13, арк. 1-2, 7, 8зв., 14].

Доступні архівні матеріали за 1823 та 1826 рр. свідчать, що у Подільській губернії функціонувало 11 повітових апеляційних установ (через незначну кількість дворянства було створено Гайсинсько-Ольгопільський межовий суд). Якщо проаналізувати кадровий склад Вінницького та Брацлавського повітових межових установ, то керівний склад суду змінився. У 1823 р. головою у Вінницькому повіті був К. Загорський, у 1826 р. - І. Собежанський (при цьому голова у порушення «Положення...» 1810 р. отримав на виборах 14 «за» та 5 - «проти», а 11 суддів мали кращі за нього результати); відповідно, у Брацлавському повіті у 1823 р. - Ф. Ярошинський та у 1826 р. - В. Зелінський. Голови судів у 1826 р. під час попередньої каденції не були навіть межовими суддями. Загалом на наступний термін по губернії було переобрано лише двоє голів - у Літинському та Гайсинсько-Ольгопільському повітовим межовим судам [14, арк. 1186 зв.-1192 зв.; 15, арк. 60-63].

Якщо проаналізувати список межових суддів, то порівняно з 1823 р. на нових виборах було переобрано з 13 суддів (при одній вакансії) у Вінницькому межовому суді вісім осіб (62 %), у Брацлавському - сім (54 %). Це найкращі результати по

губернії, адже у всіх решти установах було переобрано від двох до чотирьох осіб [14, арк. 1186 зв.-1192 зв.; 15, арк. 60-63]. Фактично, лише у Вінницькому та Брацлавському межових судах був відносно сталий кадровий склад, у всіх решти спостерігався «кадровий голод».

**Судді Вінницького та Брацлавського
повітових межових судів
у 1823 та 1826 рр/**

	Вінницький повіт		Брацлавський повіт	
	1823 р. і 1826 р.		1823 р. і 1826 р.	
1.	Андрій Шумовецький		Олександр Городецький	
2.	Ян Гутовський		Вікентій Черницький	
3.	Станіслав Гарволінський		Франц [Фелікс] Жабокпицький	
4.	Каміл Пеньковський		Вікентій Бохенський	
5.	Антоній Бентковський		Адам Бялецький	
6.	Валеріан Огоновський		Едмунд Абрамович	
7.	Ігнатій Шушковський		Фелікс Завроцький	
8.	Бенедикт Козловський		Казимир Слотвицький	Антоній Руліківський, титулярний радник
9.	Владислав Поповський	Аполінарій Гриколевський	Павло Чиканович	Григорій Кподницький
10.	Матеуш Раковський	Франциск Боровський	Фелікс Миславський	Петро Фредро
11.	Клемент Лещинський	Фома Черленівський	Франц Скаржинський	Матвій Жавроцький
12.	Фома Вилежинський	Павло Перро, колезький регістратор	Антоній Бромирський	Матвій Чайковський, губернський секретар
13.	Антоній Здзеницький, відставний майор	Антоній Гаспер Бентковський	Франц Годлевський	Микола Свіщов, відставний поручик
14.	Михайло Павловський	Вакансія	Фелікс Комодвинський	Вакансія

Ще однією проблемою було затвердження на посадах обраних представників дворянства подільським цивільним губернатором. У 1823 р. у Вінницькому межовому суді з 14 осіб було обрано двоє неповнолітніх та один перебував під судом. У Брацлавському - троє

* Складено автором: 1823 р. - [14, арк. 1189-1189 зв.]; 1826 р. - [15, арк. 61-61 зв.].

неповнолітніх та один перебував під судом [14, арк. 1189-1189 зв.]. У 1826 р. у виборах у Вінницькому повіті брали участь 23 особи. Всіх же посадових осіб мало бути обрано 25 осіб (без врахування вакансій одного межового судді та всіх возних). Суміщали посади з повітовими межовими суддями повітовий хорунжий, суддя та двоє підсудків повітового суду. Тобто на посади було обрано 21 особа з 23, які голосували на виборах. Що ж до Брацлавського повіту, то у голосуванні брало участь 12 осіб, а мало бути обрано 25 осіб (при вакансіях межового судді, кандилатів до повітового суду на посади підсудка та писаря). Як і у випадку з Вінницьким межовим судом, суміщали посади з межовим суддею шість осіб: хорунжий, суддя, два підсудки і писар повітового суду, кандидати до повітового суду - суддя та підсудок. На посади було обрано 19 осіб при 12 голосуючих [15, арк. 61-61 зв.].

Листопадове повстання 1830-1831 рр. вплинуло на склад повітових межових судів. У 1835 р. у Брацлавському повітовому межовому суді залишилися лише голова та юридично чотири судді, а насправді - три. На останніх виборах 1829 р. було обрано голову (Микола Жабоклицький) та 11 суддів (порівняно з попередніми виборами 1826 р. лише двоє суддів зберегли посади - О. Городецький та Г. Колодницький). Проте у 1832 р. троє суддів, серед них і двоє «старожилів», з дозволу керівництва були звільнені з посади за власним бажанням. Двоє приєдналися до повстання, один подав рапорт про звільнення, інший - продав маєток та виїхав до Київської губернії. Один з суддів помер, двоє не подали прохання про продовження виборної служби й тому не займалися своїми обов'язками. Суд не міг здійснювати функції і для відмежування казенного Брацлавського староства було створено спеціальний суд з чотирьох суддів Гайсинсько-Ольгопільського повітового межового суду, які не прибули. Тому пропонувалося включити до Брацлавського межового суду шістьох дворян, які відповідали майновому цензу та не брали участі у повстанні [16, арк. 1, 11 зв. 12 зв., 14 зв.].

Таким чином, імператор Олександр I продовжив політику компромісу з польською елітою. На прохання місцевого дворянства, яке бажало прискорення проведення розмежування, у 1814 р. на Подільську губернію була поширена межова судова система. Повітові межові суди за принципами своєї роботи нагадували скасовані підкоморські суди, які були збережені в сусідніх Волинській та Київській губерніях, але до створення Подільського губернського апеляційного нормального суду їх рішення були остаточними. Відсутність межових судів у Волинській та Київській губерніях, очевидно, можна пояснити небажанням місцевої влади посилювати польський елемент, зокрема мова йде про волинського губернатора М. І. Комбурлея. Основна відмінність полягала в розширеному складі та структурі межових судів, що давало можливість прискорити роботи по розмежуванню поміщицьких та казенних маєтків. Повітовими суддями були дворяни та землевласники, частина яких, через відсутність гідної оплати не бажала перебувати на виборних посадах. Кадрові зміни під час виборів кожних три роки дезорганізували роботу судів. Скасування межової судової системи в такому регіональному варіанті було неминучим за правління Миколи I, який проводив політику уніфікації, централізації та бюрократизації.

Джерела та література:

1. Некрасов Ф. Г. *Межевание земель в России: (Межевые законы)*: Конспект. излож., приспособл. для первоначального общего ознакомления с рус. Межеванием / Ф. Г. Некрасов. - Москва: скл. у авт., 1915. - 141 с.
2. Рулев М. С. *Реформы межевания и межевого суда в XVIII веке: проблемы и результаты [Электронный ресурс]* / М. С. Рулев // *Ученые записки. Электронный научный журнал Курского государственного университета.* - 2013. - Выпуск № 4 (28). - Режим доступа <http://www.scientific-notes.ru/pdf/033-022.pdf>
3. Смирнов Г. С. *Организация генерального межевания в России [Электронный ресурс]* / Г. С. Смирнов, С. С.

Смирнов// Социум и власть. - 2009. - № 1 (21). - С. 104-110.

- Режим доступа

<https://cyberleninka.ru/article/n/organizatsiya-generalnogo-mezhe-vaniya-v-rossii>

4. Лобанова А. А. Система подготовки межевых кадров в России в XIX - начале XX веков [Электронный ресурс]/А. А. Лобанова //Сибирский педагогический журнал. - 2013. - № 1. - С. 50-53. - Режим доступа <https://cyberleninka.ru/article/v/sistema-podgotovki-mezhevyyh-kadrov-v-rossii-v-xix-nachale-xx-vekov>
5. Полное собрание законов Российской империи (далее - ПСЗ). - 1-е собр. - СПб., 1830. - Т. 44: Часть 2: Штаты по духовной и по гражданской части: Штаты по гражданской части (1715-1800). - 410 с.
6. ПСЗ. - 1-е собр. - СПб., 1830. - Т. 31 (1810-1811). - 942 с.
7. ПСЗ. - 1-е собр. - СПб., 1830. - Т. 32 (1812-1814). - 1105 с.
8. Державний архів Хмельницької області (далі - Держархів Хмельницької обл.), ф. 134, оп. 2, спр. 32, 14 арк.
9. ПСЗ. - 1-е собр. - СПб., 1830. - Т. 33 (1815-1816). - 1171 с.
10. ПСЗ. - 1-е собр. - СПб., 1830. - Т. 35 (1818). - 672 с.
11. ПСЗ. - 1-е собр. - СПб., 1830. - Т. 40 (1825). - 629 с.
12. ПСЗ. - 2-е собр. - СПб., 1841. - Т. 15 (1840). - 855 с.
13. Центральний державний історичний архів України у м. Києві, ф. 1254, оп. 1, спр. 1411, 15 арк.
14. Держархів Хмельницької обл., ф. 120, оп. 1, спр. 3043, 1795 арк.
15. Держархів Хмельницької обл., ф. 134, оп. 1, спр. 112, 153 арк.
16. Державний архів Вінницької області (далі - Держархів Вінницької обл.), ф. 515, оп. 1, спр. 5, 15 арк.